

Intuitivna navigacija Intuitive Navigation

Adnan Harambašić

dipl. ing. arch.

SAAHA, Norway; AHAKNAP, Bosnia and Herzegovina

Apstrakt Ovaj biografski esej prati ličnu i profesionalnu putanju autora kroz tri različita arhitektonska obrazovna sistema – Sarajevo, Ljubljana i Norveška – u periodu globalnih, društvenih i tehnoloških promjena tokom 1990-ih i kasnije. Autor se osvrće na uticaj dominantnih arhitektonskih pravaca tog perioda, poput dekonstruktivizma i fenomenološke arhitekture, i njihovo oblikovanje pristupa arhitektonskom projektu. Tekst problematizira krizu identiteta arhitektonske profesije u savremenom kontekstu obilježenom klimatskim promjenama, tehnološkim razvojem, društvenim nejednakostima i digitalizacijom. Poseban akcenat stavljen je na potrebu redefinisavanja uloge arhitekta: od "graditelja društva" ka "njegovatelju prostora" i učesniku u procesima ko-kreacije. Autor zagovara povratak osnovama zanata, ali i otvorenost prema novim tehnologijama kao alatima za kreativniji, odgovorniji i uključiviji pristup arhitekturi. Zaključuje da arhitekta danas ne smije težiti potpunoj kontroli, već mora razviti sposobnost "intuitivne navigacije" kroz kompleksne društvene i prostorne izazove, u dijalogu s korisnicima, klijentima i drugim disciplinama.

Ključne riječi arhitektonska edukacija; ko-kreacija u arhitekturi; intuitivna navigacija.

Abstract This biographical essay traces the author's personal and professional journey through three distinct architectural educational systems — those of Sarajevo, Ljubljana, and Norway — during periods of global, societal, and technological transformation in the 1990s and beyond. The author reflects on how the dominant architectural movements of that era, such as deconstructivism and phenomenological architecture, influenced his approach to design. Moreover, the text addresses the identity crisis facing the architectural profession today, amid climate change, technological advances, social inequality, and digitalization. A central theme is redefining the architect's role: shifting from "builder of society" to "caretaker of space" and participant in co-creative processes. The author champions a return to the craft of architecture while embracing new technologies as tools for a more creative, responsible, and inclusive architecture. He concludes that architects must relinquish control and cultivate "intuitive navigation" through complex societal and spatial challenges, engaging with users, clients, and other disciplines.

Keywords architectural education; co-creation in architecture; intuitive navigation.

1 Moj put – biografski

U procesu edukacije u arhitekta imao sam sreću (ili nesreću, zavisno iz koje perspektive to posmatram) da se obrazujem na tri arhitektonska fakulteta. U Sarajevu sam počeo studije arhitekture 1991. godine kad je rat u Hrvatskoj već bio stvarnost, u Ljubljani nastavio kad je rat došao u Bosnu i na kraju završavam u Norveškoj, gdje su igrom slučaja moji roditelji i brat završili kada su napustili tad već okupiran Prijedor. Nesreća je, naravno, vezana za sami razlog seljenju i mijenjanju fakulteta, a sreća je u tome što mi je to već na samom početku bavljenja arhitekturom dalo iskustvo i uvid u tri različite škole.

2 Globalni kontekst 90-tih

Arhitektura ranih 90-tih i eklektični *supermodernizam*¹ je bio dominantan trend i uticao je na većinu škola arhitekture. Unutar tog trenda tri tendencije definiraju

¹ Supermodernizam, koji je naknadno definisao kao termin Hans Ibelings u svojoj knjizi *Supermodernism – Architecture in the Age of Globalization*, 1998.

1 My Journey – My Biography

Throughout my education, I experienced both fortune and misfortune by studying at three architectural faculties. I began in Sarajevo in 1991 — during the Croatian War of Independence — continued in Ljubljana after the war reached Bosnia, and finally completed my studies in Norway, where my parents and brother had fled from occupied Prijedor. While the reasons for relocating were tragic, it afforded me early insight into three distinct architectural traditions.

2 Global Context of the 1990s

The dominant trend influencing most architecture schools and, indeed, the architecture of the 1990s, was the eclectic *Supermodernism*¹. Within this movement,

¹ Supermodernism was subsequently defined as a term by Hans Ibelings in his book *Supermodernism – Architecture in the Age of Globalization*, 1998.

arhitekturu u globalnom kontekstu. Jedna od njih je nastajanje "stararchitects", globalnih arhitektonskih zvijezda. I, bar gledano iz moje perspektive, dva dosta različita pristupa samom arhitektonskom projektu.

Na jednoj strani je "dekonstruktivizam" sa svojim ishodištem u filozofiji i literaturi dekonstrukcije, kao novi pristup strukturi i tektonici u samim objektima arhitekture. Na drugoj strani je fenomenološki pristup arhitekturi s ishodištem u teoretskom radu finskog arhitekta Juhani Pallasmaa i projektima Stevena Holla, američkog arhitekta koji naglašava da suštinu mjesta oblikuju multi senzorne interakcije i pamćenje, gdje i psihologija i kultura a i sam fizički "dodir" s arhitekturom jesu bitni aspekti i znak arhitektonskog kvaliteta.

U praktičnom smislu, može se reći da se ove dvije "škole", koje se razvijaju paralelno, razlikuju na sljedeći način. Dekonstruktivizam ima veći interes za veliko mjerilo i "mega" projekte, koji nerijetko vode ka projektima koji su konceptualno vrlo interesantni, ali gdje često nedostaje vještina u samoj izvedbi. Fenomenologija idealizira bitnost detalja u doživljavanju prostora, te samim tim naglašava da je veličina samog projekta manje bitna, a da je besprekorno izveden "komad" arhitekture ono što je srž. Znači idealizira se ručni rad /"zanat".

U toku mog školovanja oba ova pravca su uticala na diskurs u školama u kojim sam školovan. S tim što je bitnost samog "zanata" arhitekta jedina stvar koja je donekle zajednička za sve tri škole koje sam pohađao.

Na sve ovo dodatno i na svojstven način utiče, kao što je to bilo ranije kroz historiju arhitekture, razvoj u tehnologiji. I u samoj gradnji, ali i u digitalizaciji produkcije arhitekture.

three tendencies defined global architectural discourse. One was the rise of "starchitects," globally renowned architectural figures. From my perspective, however, two quite distinct approaches to architectural design stood out.

On one side was deconstructivism, rooted in the philosophy and literature of deconstruction, offering a new approach to structure and tectonics in architecture. On the other, a phenomenological approach, informed by the theoretical work of Finnish architect Juhani Pallasmaa and the projects of the American architect Steven Holl. These architects emphasized that the essence of place is shaped by multisensory interactions and memory, where psychology, culture, and the physical "tactile encounter" with architecture are crucial markers of architectural quality.

Although these two "schools" developed in parallel, they differed in practice. Deconstructivism favored large-scale "mega" projects that were conceptually interesting but often lacked executional finesse. Phenomenology, by contrast, idealized the importance of detail in experiencing space, emphasizing that the size of a project matters less than a flawlessly executed "piece" of architecture. It comes down to ideas versus craftsmanship.

During my studies, both approaches influenced the discourse at the institutions I attended. However, the emphasis on craftsmanship was a unifying element across all three schools.

Moreover, as throughout architectural history, developments in technology — both in construction and in digital production — played a significant role. In the 1990s,

Ilustracija 1, 2 Objekat Skomakerstuen, Bergen. Autori projekta: SAAHA / AHAKNAP. Izvor: Harambašić.

Figure 1, 2 Skomakerstuen building, Bergen. Project authors: SAAHA / AHAKNAP. Source: Harambašić.

Ruka i crtež su u velikoj mjeri 90-tih godina zamijenjeni za ekran i kompjuter. Odstojanje između majstora na gradilištu i nas projektanata je dodatno porastao sa samom industrijalizacijom i komercijalizmom naše "industrije".

3 Gdje smo danas?

Arhitekt, u tradicionalnom smislu naše struke, je možda u svojoj najozbiljnijoj krizi identiteta svih vremena. Zašto je do ovoga došlo i ima li izlaza?

Klimatske promjene i realno gledano "egzistencijalna" kriza vode u "razvijenom" dijelu svijeta ka nedostatku vjere u bolju budućnost, što se odražava na tendencije u društvu, a samim tim i na arhitekturu. To ima direktan utjecaj na tehničke, kulturološke i socijalne aspekte arhitekture.

Tehnički gledano arhitektura i urbanizam su pod punim utjecajem "Smart City-Architecture", filozofije koja se promovira i lobira kao rješenje za sve naše probleme. Ovu tendenciju promovira industrija i njene snažne komercijalne sile, a dodatno pojačavaju europski programi financiranja naučnog rada. A fakulteti, zainteresirani za vanjsko financiranje, onda nemaju puno izbora nego da se koncentriraju na teme i programe za koje postoje sredstva financiranja.

Kulturološki živimo u vrijeme izraženog i novog vida konzervatizma koji se ne vodi nekakvim tradicionalnim ideološkim granicama, a okreće i srce i um ka prošlosti kao izvoru rješenja za najveće probleme današnjice. Antiglobalnost, antinauka i nevjera u eksperte vode ka interesantnim ali i ponekad apsurdnim tendencijama u društvu pa i u arhitekturi.

Dok su regionalizam i lokalni pristup nešto što već i modernizam do neke mjere vidi kao interesantan pristup arhitekturi, konzervativizam danas romantizira određene estetske, stilske pravce kao izraz koji najbolje reprezentira "zdravo" i bolje društvo kojem se treba vratiti. Posljedica toga je da se diskurs o estetici svodi na to šta je lijepo a šta ružno. Grčki hramovi i klasična estetika se uveliko vraćaju kao ideal ljepote.

hand drawing often gave way to screens and computers, and the distance between site craftsmen and designers increased due to industrialization and commercialization.

3 Where Are We Today?

The architect, in the traditional sense of the profession, is perhaps facing their most serious identity crisis in history. Why has this happened — and is there a way out?

Climate change and what can realistically be seen as an existential crisis have led, especially in the "developed" world, to a lack of belief in a better future. This is reflected in broader societal trends and, consequently, in architecture — impacting its technical, cultural, and social dimensions.

Technically, architecture and urbanism are now heavily influenced by the philosophy of "Smart City Architecture," promoted and lobbied as the solution to all our problems. This direction is driven by industry and its strong commercial forces, further reinforced by European research funding programs. As a result, universities that depend on external funding are often left with no choice but to align their focus with the themes and programs that receive support.

Culturally, we are witnessing a new and distinct form of conservatism — not bound to traditional ideological divisions — that turns both heart and mind to the past as the source of the solutions to today's greatest challenges. Anti-globalism, anti-science sentiments, and distrust in experts are fueling interesting but also at times absurd trends in society and, by extension, in architecture.

While regionalism and local approaches have been acknowledged since modernism as valuable, today's conservatism romanticizes certain aesthetic and stylistic forms as expressions of a "healthier" and better society that we should return to. The result is a simplified aesthetic discourse centered on what is considered "beautiful" or "ugly." Greek temples and classical aesthetics are widely re-emerging as the ultimate ideal of beauty.

Ilustracija 3, 4 Objekat Finansparken, Stavanger. Autori projekta: SAAHA / AHAKNAP u saradnji sa Helen&Hard. Izvor: Harambašić.

Figure 3, 4 Finansparken building, Stavanger. Project authors: SAAHA / AHAKNAP in collaboration with Helen&Hard. Source: Harambašić.

Ekonomске razlike u sve većoj mjeri rastu i u takozvanom razvijenom dijelu svijeta. Srednja klasa, koja je bila motor društvenog razvoja, se bavi više preživljavanjem nego progresivnim razmišljanjem. U isto vrijeme su socijalne platforme, uz mnogo negativnih posljedica, do neke mjere dale platformu i onima koji nemaju realnu moć da ipak mogu imati utjecaj ako se pravilno organiziraju. Ovo utiče i na očekivanja vezana za procese stvaranja arhitekture. Stanovništvo i klijenti nisu više pasivni u procesu planiranja ili oblikovanja arhitekture, već očekuju viši stepen i aktivnije učešće i utjecaj na finalni rezultat. Mnogi od ovih trendova dovode u pitanje tradicionalno shvaćanje same uloge arhitekata. Ako na kraju samo za trenutak spomenemo umjetnu inteligenciju i sve što ona obećava i nosi sa sobom, jasno je da ove tendencije imaju potencijal da u budućnosti fundamentalno promijene ulogu arhitekta.

Ilustracija 5 Objekat Dvor, Sarajevo. Autori projekta: SAAHA / AHAKNAP. Izvor: Anida Kečo.

Figure 5 Dvor building, Sarajevo. Project authors: SAAHA / AHAKNAP. Source: Anida Kečo.

4 Intuitivna navigacija

Mi arhitekti vodimo šizofrenu unutrašnju borbu oko toga tko je naš pravi klijent: društvo ili onaj ko plaća honorar, osim toga imamo brzi razvoj vještačke inteligencije i neizvjesnost koja s tim dolazi.

Teško je vidjeti kako možemo nastaviti biti "graditelji društva" u kontekstu u kojem država i javni sektor rijetko podržavaju dugoročnu održivost i kvalitet izgrađenog okruženja.

I zato moramo reći da se u našem dijelu svijeta približavamo egzistencijalnoj nultoj tački tradicionalnog arhitekta, odnosno da trenutak kada je podignuto posljednje potpuno novo "arhitektonsko djelo" nije tako daleko. Vrijeme je da se više bavimo obnavljanjem i prilagođavanjem postojećih objekata novim potrebama i zahtjevima nego gradnjom potpuno novih objekata. Moramo se prilagoditi tome i pomaknuti od uloge "graditelja društva" do toga da postanemo "njegovatelji i vrtlari" društva.

Klimatska i ekološka kriza dovele su do toga da društvo prepozna potrebu za dobrim i zelenim vanjskim prostorima i povećanom biološkom raznolikošću. Ono što ostaje između zgrada je, u mnogim aspektima, važniji rezultat našeg rada od samog objekta.

Economically, inequality is growing even in the so-called developed world. The middle classes — once the engine of societal progress — are now more concerned with survival than progressive thinking. Meanwhile, social media platforms, despite having many downsides, have provided a voice to those traditionally without power — and, when organized effectively, can be a platform for change. This shift has impacted expectations in architecture as well. Citizens and clients are no longer passive in the design process; they now expect greater participation and influence over outcomes. Many of these trends challenge the traditional understanding of the architect's role. Even if we mention artificial intelligence only briefly, its promises and implications make it clear that these tendencies may fundamentally reshape the role of the architect in the future.

Ilustracija 6 Objekat Waves, Sarajevo. Autori projekta: SAAHA / AHAKNAP. Izvor: Anida Kečo.

Figure 6 Waves building, Sarajevo. Project authors: SAAHA / AHAKNAP. Source: Anida Kečo.

4 Intuitive Navigation

We architects today face a schizophrenic internal struggle about who our real client is: society, or the person paying the fee. This, coupled with the rapid advancement of artificial intelligence and the uncertainty it brings, creates serious dilemmas.

It is hard to see how we can continue being "builders of society" when the state and public sector rarely support long-term sustainability and quality in the built environment.

This is why we must admit that, in our part of the world, we are approaching breaking point with regards to the traditional architect; that is to say, the moment when the last fully new architectural "work" is completed may not be far off. Hence, it is time to focus more on renovating and adapting existing structures to new needs and demands, rather than creating entirely new buildings. We need to shift from the role of "builders of society" to "caretakers and gardeners" of society.

The climate and ecological crises have led society to recognize the need for good green public spaces and increased biodiversity. What remains between buildings is, in many ways, a more important outcome of our work than the buildings themselves.

Naša profesija je također u većem dijelu razdijeljena i specijalizirana pa ne posjedujemo dovoljnu stručnost sami. Arhitekti moraju raditi interdisciplinarnije, a istovremeno postati bolji u pisanju pamfleta, naučnih članaka, kolumni, knjiga i organiziranju doručaka. Većina nas se mora nositi i s često ograničenim ekonomskim okvirima.

Arhitektura je po meni u esenciji — prvo "zanat" pa sve ostalo. Postoji ogroman potencijal u istraživanju novim metoda oblikovanja i stvaranja arhitekture. Inovacija je moguća zbog razvoja u tehnologiji koja ih prvenstveno čini ekonomski prihvatljivim. U isto vrijeme fokus na potrebe da se koristi manji broj materijala koji imaju što manji CO₂ otisak, aktualizira neka "stara" i "low-tech" rješenja koja su izvorno u većoj harmoniji s prirodom. Mi smo u stanju danas da bukvalno 3D printamo kuće bilo u masivnom drvetu ili u nekoj vrsti nabijene zemljane mase. Ovo za budućnost arhitekture nudi interesantne mogućnosti koje koriste i visoki stepen tehnologije i, u isto vrijeme, nudi kreativnija rješenja.

Kada se mi ljudi osjećamo nesigurno ili gubimo vjeru u budućnost, skloni smo da se osvrnemo na prošlost tražeći inspiraciju i rješenja — kada je "sve bilo mnogo bolje".

Za mene, snaga ideje i koncepta mora biti prisutna u arhitektonskom projektu i kako bi se stvorila dobra arhitektura, inače će arhitektura postati samo scenografija.

Kada stvari postanu zbunjujuće, uvijek je dobra ideja vratiti se osnovama. Sasvim je moguće da će vještačka inteligencija promijeniti način na koji provodimo vrijeme. Moramo naučiti novi jezik kako bismo komunicirali s alatima umjetne inteligencije i usmjeravali dizajn tamo gdje ga želimo. Ali će na kraju biti samo daleko napredniji alat od današnjih Archicada ili Photoshopa.

5 Epilog

Ako smo iskreni prema sebi, najbolji smo u dizajniranju. Možemo oblikovati bilo šta. Tradicionalno smo dizajnirali naselja, zgrade, infrastrukturu, vanjske prostore, namještaj, kvače na vratima... Također bismo trebali biti ta profesija koja je najbolje opremljena i obrazovana da "dizajnira" dobar proces u projektu.

To znači da moramo naučiti živjeti s činjenicom da danas a ni u budućnosti nismo jedini koji drže olovku u ruci. Obično se mi arhitekti upuštamo u neku vrstu pseudo-saradnje s korisnicima i klijentom gdje na kraju sjedimo sami i crtamo, a zatim se vraćamo i prodajemo ono što smo stvorili. Korisnici, klijenti i političari, danas očekuju stvarni proces ko-kreacije. Ko-kreacija je jedino moguća ako prihvatimo da nemamo kontrolu i da se s jakim znanjem kao osnovom uputimo u jedan proces koji ja nazivam "intuitivnom navigacijom". Rezultat će najvjerojatnije biti drugačiji ali može biti ishodište za neke druge i nove ideje.

Ali, možda, najvažnije: vraća nas i približava onima koji su krajnji korisnici našeg rada.²

Reference References

Ibelings, H. (1998). *Supermodernism: Architecture in the age of globalization*. Rotterdam: NAI Publishers.

Harambašić, A. (2025). *Arkitektens identitetskriser*. Arkitektur, Norske Arkitekters Landsforbund.

2 Dio teksta je prvi put objavljen u časopisu Arhitektura u izdanju Norveške Asocijacije Arhitekata, na norveškom jeziku (*Arkitektens identitetskriser*. Arkitektur, Norske Arkitekters Landsforbund.)

Our profession is also increasingly divided and specialized, and we no longer possess all the expertise ourselves. Architects must work more interdisciplinarily, and also become better at writing pamphlets, academic articles, columns, books, as well as organizing breakfast talks. Many of us must also operate within tight economic constraints.

To me, architecture is essentially a craft first, and everything else comes after. There is enormous potential in exploring new methods of shaping and making architecture. Innovation is made possible by technological advancements that now also make such methods more economically feasible. At the same time, the need to use fewer, lower-carbon materials has revived interest in "old" and "low-tech" solutions that were originally more harmonious with nature. Today, we can literally 3D print homes using either massive timber or compressed earth. These developments offer exciting possibilities for the future of architecture, blending high technology with more creative and sustainable solutions.

When we humans feel insecure or lose faith in the future, we tend to look to the past — "when everything was better" — for inspiration and solutions.

For me, the strength of the idea and concept must always be present in an architectural project. Without it, architecture becomes nothing more than set design.

When things become confusing, it's always a good idea to return to the basics. It's entirely possible that artificial intelligence will change how we spend our time. Hence, we must learn a new language — one which communicates with the tools of AI and guides design to where we want it to go. But in the end, these tools will simply become far more advanced versions of Archicad or Photoshop.

5 Epilogue

If we are honest with ourselves, we are best at design. We can design anything. Traditionally, we've designed neighborhoods, buildings, infrastructure, outdoor spaces, furniture, even doorknobs. We should also be the profession best equipped and educated to design a good process in a project.

That means learning to live with the fact that neither today nor in the future will we be the only ones holding the pen. Architects often engage in a kind of pseudo-collaboration with users and clients — where we ultimately sit alone, draw, and return to "sell" what we've created. Today, however, users, clients, and policymakers expect true co-creation. Co-creation is only possible if we accept letting go of control and, grounded in strong knowledge, guide a process I call "intuitive navigation." The result will likely be different — but it can serve as a springboard for other, new ideas.

And perhaps most importantly: it brings us back to, and closer to, the people who are the end users of our work.²

2 Part of this article was first published in Norwegian in the magazine Architecture, issued by the Association of Norwegian Architects (*Arkitektens identitetskriser*. Arkitektur, Norske Arkitekters Landsforbund.)